

İlkçağ Yunan Düşüncesinde Dinsizlik Suçlaması ve Arkaplanı

Accusation of Atheism in Ancient Greek Thought and Its Background

YAKUP AKYÜZ

Karamanoğlu Mehmetbey University

Received: 24.02.16 | Accepted: 09.06.16

Abstract: Atheism accusation was a frequent event in ancient Greek philosophy. The idea of view moved on to natural philosophy leaving mythical thought behind, so it was desired to be based on nature rationally. From this moment on, the thoughts of the philosophers were also addressed atheism accusations. Irreligiousness accusations involve criticizing the Greek Gods. Physics or theological reasons that we encounter in nature research were on the basis of criticism. As, criticizing the mythical gods was considered as a criminal offense, Philosophers such as Protagoras, Socrates, and Aristotle and so on were accused of atheism and were punished by law. The Greco-Persian and the Athenian-Spartan wars brought social and economic unrest and this led to the dissociations in the society. Growing social and political events is notable as the most fundamental phenomena in the background of atheism accusation.

Keywords: Greek philosophy, religion, irreligiousness accusation, God, atheism, Athens.

Giriş

Düşünce tarihine baktığımız zaman dinsizlik suçlamasının kişiyi etkisizleştirme, kişiliksizleştirme, halkın nazarında yok etme noktasında atılan en önemli adımlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Her ne zaman bir kişi, toplum için tehlikeli görülerek onun toplumda huzursuzluğa sebep olduğu düşünülse o kişiye yapılan ilk ve en etkin aynı zamanda sonuç almaya en yakın suçlamanın dinsizlik suçlaması olduğudur. Dinsizlik suçlamasının ise; toplumun tanrılarını yok sayma, toplumun tanrılarından farklı bir Tanrı edinme ve dinin sosyal hayata yansımış boyutu olan ahlaki bozma şeklinde tezahür ettiğini görürüz. Dinsizlik Atina toplumunda suç sayılmış, hatta Peleponnes savaşlarının nedenlerinden biri olarak da görülmüştür.(Aristoteles, 2005: 66-67,88); (Thukydides, 1972a: 16-17)

Eski Yunan düşüncesinde dinsizlik suçlaması deyince genel anlamda ilk akla gelen şeyin halk arasında yerleşik, mitsel tanrılara karşı çıkararak, antropomorfist düşüncenin karşıtı düşünce geliştirerek tanrıtanımazlığa yol açmak, tanrıtanımaz olmak demektir. Tanrıtanımazlık suçlamasını yeni tanrılar edinmek ve hâkim dini yapının ritüellerini yadsımak takip etmiştir. Ancak dinsizlik denince ilk akla gelen tanrıtanımazlık olmuş ve böyle kullanılmıştır. Tanrıtanımazlık düşüncesi ile dinsizlik düşüncesi birbirini dolaylamış ve birbirinin yerine kullanılmıştır.

Din toplumlar için vazgeçilmez kurumsal bir olgudur. Bu nedenle dini yapının bir sonucu olarak, düşünce tarihinde dinsizlik suçlaması hemen hemen her toplumda söz konusu olup karşıdakini dinsizlikle (tekfir) çok rahat suçlayabilmekte ve sosyolojik olarak da kendisine geniş bir halk kitlesi tarafından destek bulabilmektedir. Böyle bir iddia ile töhmet altında kalan şahıs ise iddia edilen şeyin ne kadar doğru ya da yanlış olduğunu halka anlatma ve açıklama uğraşısı içine girmektedir.

Dinsizlik ve küfürle itham etme, sosyolojik bir olgudur. Herhangi bir kişi, şahsi ve siyasi hırsları uğruna birini dinsizlikle itham etmişse mutlaka karşılığını almıştır. Düşünce tarihi bunun acımasız örnekleriyle doludur. Bir dönem dinsizlik suçlaması ile karşı karşıya kalan gruplar güç ve iktidarı ele geçirdikleri anda karşı grubu, çoğunluğun grubuna ait olmamakla yani dinsizlikle itham etmişlerdir. Eski Roma imparatorluğunda mazlum olan Hıristiyanların iktidarda yer alır almaz felsefe okullarını dinsizlik

ithamı ile kapatarak yeni Platoncu okulun İskenderiye'deki temsilcisi Hypatia'nın öldürülmesi, Yakınçağda Bruno'nun, Galilei'nin kilise tarafından dinsizlikle itham edilmesi acı verici ama dinsizlik suçlaması olarak ilk hadiseler değildirler. (Dzielska, 1999: 9); (Gökberk, 2004: 203, 211) Benzer düşüncelere İslam düşüncesi tarihi vb. her yerde rastlanılmakta olup bir kişi rakiplerince ilk fırsatta dinsizlik, zındıklık ve küfürle suçlanabilmektedir. Kanaatimizce tarihin her döneminde halkın çoğunluğunun benimsediği, hâkim din algısının dışında farklı olan her düşünce dinsizlik suçlaması ile muhatap kalmıştır. Yapılan bu suçlamaların niteliğine bakarsak, suçlanan kişilere geliştirilen tavır örtüşmekte ve benzeşmekte ama içerik olarak farklılaşabilmektedir.

Düşünce tarihini şekillendiren ve onu yönlendiren Yunan düşüncesinde de dinsizlik suçlaması etkin olarak siyasal düzlemde kullanılmıştır. Düşünce dünyasında doğa araştırması, metafizik, ahlak ve insan konularında Yunan toplumunda, birçok fikri temellendiren ve dönüştüren düşünelere yöneltilen suçlamalardan biri de dinsizliktir. İlkçağda dinsizlikle suçlanan kimlerdir?, suçlamanın düşünsel arka planında neler yer almaktadır? Sorularına tarihi süreç gözetilerek Aristoteles dönemine kadarki zaman dilimi içinde yer verilecektir.

1. Yunan Düşüncesinde Dinsizlik Suçlaması ve Mahiyeti

İlkçağ Yunan düşüncesinde felsefenin ana konularından bir tanesi de doğa araştırmaları olmuştur. Tabiatın nasıl oluştuğu, tabiattaki varlıkların oluş nedeni ve arkheleri, tanrıların tabiattaki konumları, Tanrı-insan ilişkisinin ontolojik varlık sınıfı içindeki yeri konuları fizik ve metafizik felsefenin temel konuları içinde tartışılmış ve cevap aranmıştır. Yunan düşüncesinin sözlü kültürü olan İlyada ve Odyssea'da sık sık Tanrı karşısında insanın kaderi ve varoluş teması ele alınır. Bu nedenle düşünürler de insan, Tanrı konusunda düşünmek ve konuşmaktan geri kalmamıştır. (Homeros, 2014: VI,357; XXIII,43; XXIV,527), (Homeros, 1978: I,31,45,81;VI, 207;XVII,322) Hesiodos'un *Thegomi*'si tanrıların nasıl oluştuğuna dair bize bilgi veren eserlerden bir diğeridir. (Hesiodos, 1977: 105-121) Bu alanda yazılan ilk eserin Pherekydes tarafından yazıldığı söylenir. (Laertios, 2002: 56) Eski Yunan trajedileri insan-Tanrı ve insanın tanrılar karşısında varoluş mücadelesini içerir.

Toplum içinde genel olarak pasif anlamda kanunun suçlaması dışında toplumda, bireyleri suçlayıcı bir dinsizlik ithamı yapılmış mıdır? sorusu da ortaya konulabilir. Bu soruya genel olarak evet cevabı vermek mümkündür. O dönemin filozoflarından olan Bias'dan anlatılan hikaye bu ayrımı verir. Ondan aktarılan pasajda Bias bir gün dinsizlerle gemide giderken dinsizlerin geminin fırtınaya yakalanması sonrası dua etmeleri karşısında dinsizlere susun işareti yaparak “tanrılar sakın burada yolculuk yaptığınızı duymasınlar” sözüyle, ayrıca dinsiz birinin de yine üstelerek dindarlık nedir? sorusunu sorması üzerine “susuyorum, çünkü seni hiç ilgilendirmeyen bir şey soruyorsun” şeklinde cevap vermesinde karşımıza çıkar. (Laertios, 2002: 44) Bias tanrıtanımaz insanın her hal ve şartta, inançsızlığının gerektirdiği tutarlı tutum ve davranışı göstermesi gerektiğini vurgulamak istemektedir. Bias’tan alınan pasajdan anladığımız kadarıyla toplumda din ve dinsizlik sorgulanmakta olup ayrıca kısmi bir hoşgörü de bulunmaktadır. Yine o, yolcuların güç durumda dua etmelerini de ironik şekilde eleştirmektedir. Toplumda bir kişinin dini değerlere uzak negatif bir yaşam sürmesi ayrı, bunun toplumda taban bulup siyasal bir suçlama olgusu olması ayrı değerlendirilmelidir ve Yunan toplumunda da öyle değerlendirilmiştir. Bu durumu Friedell “din yalnızca bir kültür, asıl görevi buydu ve tek tanrıtanımazlık bu kültürün zedelenmesiydi” (Friedell, 2011:77) şeklinde değerlendirir.

Yunan düşünce tarihinde resmi ya da gayri resmi suçlamanın ön planda olanı Yunan tanrılarını ret etmeden hareketle yapılan tanrıtanımazlık suçlamasıdır. Tanrıtanımazlık suçlamasına neden olan olgu ise ya doğa araştırmalarında bulunan filozoflarda olduğu gibi, tabiatın arkasında yeni bir neden aramak şeklinde ontolojik, ya da mitsel dine bir karşı çıkışla, tanrıların hiçte anlatılan tanrılar gibi olmayacağından hareketle teolojik bir suçlama şeklinde olmuştur. Tanrıtanımazlıkla suçlanan birinciler bilinçsizce, ikinciler ise bilinçli şekilde suçlamanın odağına oturmuşlardır. Ama birazdan tarihsel bir süreç içinde ele aldığımızda da görüleceği üzere sonuç siyasal ve sosyal ortamın hoşgörüsüne göre tayin edilmiş, tanrıtanımazlık suçunun nasıl işlendiğine bakılmamıştır. Bu nedenle de bir dönem tanrıtanımazlık, dinsizlik olarak görülen şeyler bir başka dönemde tolere edilebilmektedir.

Yunan düşüncesinde herkes birbirine karşı dinsizlik suçlamasında

bulunabilmiş ve halk mahkemesinde dava açabilmiştir. İlk felsefe tarihi yazarlarından olan Laertios eserinin başında Orpheus hakkında dolaylı bir şekilde dinsizlik suçlamasını dillendirir. O'na filozof denmesine kızar ve sebebini onun tanrılar hakkındaki yersiz konuşmalarına bağlar. Kaygısını, bunlara filozof denemez ancak ne ad vermeli onu da bilmiyorum sözüyle açıklar. (Laertios, 2002: 14) Tarihte bu suçlamanın en çok tartışılanı ve dramatik olanı, dinsizlik suçlaması sonunda ölüm cezası alan ve zehir içerek ölen Sokrates'e yapılandır. Düşünce tarihinde ölümü hakkında konuşulmasının ve yazılmasının sebebi, hakkındaki suçlamalar ve sonrasında Atina toplumunda yaşananlardır. Yoksa Pratoğoras'a getirilen suçlamalar, Sokrates'e getirilen suçlamalardan daha aşağı değildir.

Yunan toplumundaki resmi ya da gayri resmi tanrıtanımazlık ve dinsizlik suçlamalarını genel olarak değerlendirecek olursak suçlamaların niteliğinin tanrıtanımazlık olduğu ve halkın bu suçlamaları yaparken ki tutumlarının haklı olabileceğidir. Savaşlarla, ekonomik buhranlarla, demokrasi-tiranlık arasında gidip gelen Atina polisinin tanrıtanımazlık düşüncesine bağlı dinsizlik düşüncesini tolere etmek istemeyeceği gözardı edilmemelidir. Hangi toplumsal yapıda olursa olsun yerleşik dini yapıya alternatif sunmak ve Tanrı'(lar)yı eleştirmek suçtur. Suçlamanın niteliğinin ne kadar tutarlı olduğu ise ayrı ve tartışılması gerekli bir problemdir.

2. Yunan Düşüncesinde Kanuni (Resmi) Olmayan Dinsizlik Suçlaması

Yunan düşüncesinde dinsizlik suçlaması Homeros ve Hesiodus'un eserlerinde anlattığı Tanrı ve din anlayışına karşı çıkışlarla başlamıştır. Dinsizlik suçlaması bir başka deyişle halkın benimsediği içselleştirdiği tanrılara ve din olgusuna bir başkaldırı olarak görülür. Platon da *Devlet* adlı eserinde tanrıları yanlış aksettiren ozanların devletten kovulması gerektiğini belirtir. (Platon, 2000:377c) Bu bağlamda o dönemde dile getirilen dinsizlik suçlaması politeist bir dini anlayışa karşı çıkmak ve eleştiri getirmek şeklindedir. Ancak aydınlanma düşüncesi ile batı düşüncesinde baş gösteren ateist suçlamasından, hem nitelik hem de sosyal olarak ayrılır. Batıda bu dönemde ortaya konulan ateizm, teizme karşı çıkış ve başkaldırıyla Tanrı'nın ölümünü ilan edebilmiştir. Kendisini ateist kabul edenler gönüllülük içinde bu unvanı kabul etmişlerdir.

Eski Yunan düşüncesinde din tanrılar hiyerarşisi şeklinde bir sınıfla-

ma içerisinde gelişmiştir. Tanrılarda insanlar gibi nesillere ayrılmıştır. Birinci nesil Tanrı Kronos'tan tanrılar nesli çoğalmıştır. Ancak üçüncü nesil Tanrı Zeus, tanrılar ve insanlar üstünde otoritesini sağlamıştır. (Thomson, 1988:184); (Bayet, 2004: 9-10); (Freeman, 2013: 224-231) Yunan dini yapısını anlatması bakımından Stoa felsefesinden alınan metin bu yapıyı özetler niteliktedir. Ama aslında bu metinde de yine Yunan Tanrı ve din anlayışına kısmi bir eleştiri göze çarpar.

Tanrı ölümsüz bir varlıktır, akıllıdır, mutluluk içinde kusursuz ve zekidir, ona hiçbir kötülük bulaşmaz, dünya ve evrendeki şeylerle yakından ilgilidir, ama insan biçimli değildir. Evrenin yaratıcısıdır ve hem genel olarak hem her şeyin içine yayılan özel bir parçası olarak her şeyin babasıdır. Çeşitli güçlerine göre Tanrı'ya Dia (sebeb), Zena (yaşam nedeni), Athena (egemen), Hera (havaya egemen), Hephaistos (ateşe egemen), Poseidon (denizlere egemen), Demeter (toprağa egemen), vb. adlar da vermişlerdir. (Laertios, 2002: 351)

Eski Yunan düşüncesinde her şey tanrısaldir. Yalnızca güneş ile tan kızıllığı, gece ile gündüz değil, aynı zamanda zeytin ağacı ile asma, doktor ile hizmetkâr, dilenci ile domuz çobanı, aşâğılık Paris ile iğrenç talipler sürüsü bile tanrısaldir. Çünkü tanrısalılık bir yönüyle insanlıktan başka bir şey değildir. (Friedell, 77-78)

İşte Yunan dünyasında halkın kabul ettiği Tanrı ve din anlayışına karşı çıkışlar da toplumda baş göstermiş ve dini değerler eleştiri konusu yapılmıştır. Yunan düşüncesinde dine sistematik eleştiri, doğa felsefesi yapan filozoflarla başlamış olup, onlar doğanın ve evrenin nedenine rasyonel bir delillendirme ve varlığın arkhesini arama uğraşısı içinde olmuşlardır. Doğa araştırmalarıyla birlikte mitsel betimlemelerden, ussal betimlemelere geçilmiştir. (Thomson, 181) Klasik Yunan metinlerine bakıldığında dinsizlikle suçlanabilecek başka metinler de gözlenmektedir. Eleştiri, siyasal nitelik kazandığında ise suçlama ve ceza verme aracı haline gelmiştir. Poliste suçlama önemli olmakla birlikte yasal dayanağının da olması gerekir. Bu dayanak Peleponnesos savaşı başlarında Diopethes'in dini saymayan ve dünyanın üst yanındaki şeyler üzerine bilgiler öğretenlerin mahkemeye verilmesi önerisiyle gerçekleşmiştir. (Kranz, 1988: 145) (Thukydides, 1972b: 9) Bu yasa ile beraber suçlamanın sosyal tabanına hukuki altyapı da hazırlanmıştır. Burada vurgulanması ve üzerinde durulması gerekli bir diğer husus ise bu suçlamaların demokratik Atina polisi

içinde ve kanuni bir şekilde cereyan etmesidir. Eski Yunanda birçok polis mevcut olup, en etkini ve kültürel olarak gelişmiş, entelektüel canlılığın ve beyin göçünün yaşandığı polis Atina'dır. Düşünce tarihinde suçlamalarda bu poliste yapılmış sürgün cezası alanlarda diğer polislere gitmişlerdir. Çünkü Atina polisi düşüncenin her bağlamda dile getirildiği yerdir. Atina'nın konumunu ve ayrıcalıklı durumunu Perikles "biz ilim ve felsefe ile uğraşyoruz" söylemi ile dillendirir.(Thukydides, 25) Bu bağlamda Atina'dan ayrılmanın bilgiden ve entelektüel düşünceden ayrılmak olduğu unutulmamalıdır. O halde dinsizlikle suçlananlar ve görüşleri nelerdir? Hangi görüşleri nedeniyle dinsizlikle suçlanmışlar ve suçlamanın sonucunda ne olmuştur soruları önemlidir.

Yunan düşüncesinde tanrıtanımazlık bağlamında filozoflara yapılan suçlamalar resmi olsun ya da olmasın toplum nezdinde itibar kaybettirme açısından pek bir farkı bulunmamaktadır. Tanrıtanımazlık suçlaması etkisini filozoflar üstünde göstermiştir. Filozoflar suçlama sonucu ya ölüm cezası ya da sürgün cezası almışlardır. Burada gözden kaçırılmaması gereken şey ise sürgün cezasının da ölüm cezası ile özdeş olduğudur. Sürgün cezası alan kişi eğer polise dönerse bir sonraki ceza ölümdür.

Aslında filozoflara gayri resmi ilk dinsizlik suçlaması ilk doğa araştırmacısı ve doğa filozofu Thales'e yöneltilmiştir. Onun her şeyin tanrılarla dolu olduğu savı (Aristoteles, 1996: 20-25) bu tartışmalara yol açmıştır. İlk kez evrenin arkhesi nedir sorusunu ortaya atmasında ve bu soruya cevap olarak da ilk kez efsanevi-dinsel içerik taşımayan, laik-natüralist bir açıklama getirerek dinsizlik tartışmalarına önyak olmuştur. (Bayet, 10); (Bonnard, 2004:80); (Arslan, 2011: 91) Thales'ten sonraki bütün filozoflar aslında bir dinsizlik suçlamasına muhatap olabiliyorlardı. Halkın gözünde en spritüalist filozof bile tanrıtanımaz olduğu gerekçesiyle hakkında dava açılabilir bir kişi idi. Çünkü hiçbir filozof tanrıları, rahipler sınıfının istediği biçimde tasarlamıyordu. Din ve dinsizlikle ilgili suçlamalarda dinin pratiklerine yönelik saygısızlıklar yanında öğretinin kendisine ve öğretiden sapmalara ilişkin olabilmektedir. (Lange, 1998: 31)

3. Yunan Düşüncesinde Kanuni Olarak Yapılan Dinsizlik Suçlamaları

3.1. İlk Resmi Dinsizlik Suçlaması

Resmi dinsizlik suçlaması yapılan kişilerden ilki Anaksagoras olup, o

tüm gökyüzünün taştan olduğunu, hızla döndüğü için düşmediğini yavaşlarsa düşeceğini söylemektedir. Ayrıca “güneşin akkor haline gelmiş kızgın bir kütle” olduğunu savunduğu için dinsizlikle suçlanmıştır. Bu dönemde Atinalıların birer Tanrı kabul ettikleri gök cisimleriyle ilgilenilmesini ve hele onların dünyaya benzer şeyler olduklarının ileri sürülmesini bir tür dinsizlik (küfür) olarak görmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zaten yukarıda belirttiğimiz kanun içeriği ile suçlama özdeş gözükmektedir. Anaksagoras’ı suçlayanın Kleon, bir başka bilgi de ise Perikles’in hasmı Thukyides olduğu söylenir. Öğrencisi Perikles tarafından savunulmuş olup beş talentlik ceza ve sürgün cezası almıştır. Daha sonraları ise vatana ihanetten gıyabında ölüm cezasına çarptırılmıştır. (Laertios, 2002: 72) Laertios ona yapılan bu suçlamayı şu dizlerle aktarır:

Bir gün Anaksagoras güneşin alevler içinde kızgın bir kütle olduğunu söyledi ve bu yüzden ölümlü burun buruna geldi; ama dostu Perikles onu kurtardı, o ise bilgeliği gevşeyince kendini öldürdü. (Laertios, 2002: 73)

3.2. Sokrates’in Dinsizlikle Suçlanması

Anaksagoras’tan sonra bu konuda suçlama getirilen ve gösterdiği vaka-
karlı duruşla tarihe geçen kişi Sokrates olmuştur. Ancak Sokrates’in dinsizlikle suçlanması toplumsal süreç içerisinde gelişmiş, olgunlaşınca da hasımlarınca hakkında dava açılmıştır. Özellikle Aristophanes *Bulutlar* (Aristophanes, 1957:14-17, 20, 21,69) komedisinde Sokrates’i tanrıtanımazlıkla itham eder. Bu eser Atinalılar nezdinde “dinsiz Sokrates” algısını oluşturmuş ve pekiştirmiştir. (Bonnard, 284-285) Ona resmi suçlamayı ise daha sonraki yıllarda Anytos el işçileri ve politikacılar adına, Lykon hatipler adına, Meletos’ta ozanlar adına Sokrates’e karşı yönelterek dava açarlar. Sokrates, suçlamalara muhatap olmadan önce halkı felsefi sorgulamaya tabi tutması, aslında ne kadar cahil olduklarını onların yüzüne vurması, halk tarafından sofist gibi görünmesi ve komedyenlerinde oluşturdukları kamuoyu nedeniyle halkta kendisine karşı bir kin de birikmiş halde idi. Meletos ve arkadaşları tam da bunu gözeterik zamanlamayı ayarlamış ve ona karşı resmi dinsizlik suçlaması yapmışlardır.

Sokrates’in toplum nazarında sahip olduğu durumu Timon *Silloi* adlı eserinde şöyle betimler: Yontucu bu işlerden uzaklaştı: Hani şu durmadan yasaları tartışan, Yunanlıları büyüleyen adam, ince mantık yürüten, konuşanlarla dalga geçen alaycı, yarı Attikeli, sinsî. (Laertios, 2002: 75)

Aristophanes resmi suçlamalardan önce Sokrates'i sofist, laf cambazı gibi halka sunmuştur. O eserlerinde sık sık Sokrates eleştirisi getirir. Kuşlar, (Aristophanes, 2013:145, 156) Kurbağalar (Aristophanes, 2006:117) ve Bulutlar (Aristophanes, 1957:7, 11, 13, 20,35,40,53) eserinde şekilsel bir eleştiri getirir. Halka pejmürde, kılıksız, yıkanmayan ve ruh çağıran bir kişi olarak tasvir edilir.

Aristophanes bu eleştirilerinin yanında Sokrates hakkında dine karşı takındığını düşündüğü birtakım dinsizlik ithamını sağlayan eleştiriler de getirir. Sokrates'i Zeus'u yok sayan, gök gürültüsü ve yıldırım taşıyan bulutları taşıyan havayı yeni ilah sayan bir doğa bilimcisi olarak sunar. (Aristophanes, 1957: 14-17, 20, 21,69)

Sokrates sorununun, düşünce tarihinin temel problemlerinden biri olarak üzerinde tartışılması hep devam etmiştir. Hegel, Kierkegaard, Nietzsche gibi modern düşünürler de Sokrates üzerinden düşünce değerlendirmesi yapmışlardır. (Taylor, 2002: 93-120) (Kierkegaard, 2009: 183-217); (Nietzsche, 2011: 23-30) Sokrates'in din algısı ve Tanrı anlayışı toplumda öylesine tartışılmış ve akıl almaz bir şey olarak görülmüştür ki, ciddi ciddi sapkınlıkla suçlanmıştır. (Friedell, 77); Cartledge, Sokrates'in dinsizlikle suçlanmasında Atina jürisinin haklı olduğunu ve suçlamanın siyasi değil suçlamanın özündeki şeylerin doğru olduğunu söylemektedir. (Cartledge, 2013: 100-113)

Sokrates sorunu üzerine yazan W.K.C. Guthrie, Sokrates'in Bulutlar komedisinde üç farklı tipte sunulduğunu bunlardan birincisinin; öğrencilerine, kötü bir durumdan iyi bir sonuç çıkarma sanatını öğreten sofist, ikincisinin Anaksagoras türünden ateist bir doğa felsefecisi, üçüncüsünün ise dünyevi kaygılar karşısında sergilediği duyarsızlıkla aç ve pejmürde bir şekilde dolaşıp kendini her türlü dünyevi zevkten soyutlayan ahlak öğretmeni olduğunu belirtir. (Guthrie, 1988: 15)

3.3. Kyrene Okulu Filozoflarının Dinsizlikle Suçlanması

Dinsizlik suçlamasına maruz kalarak, önceleri "tanrısız" daha sonra "Tanrı" diye adlandırılan diğer bir düşünür de Kyrene okulu temsilcilerinden Theodoros'tur. Söylentiye göre, tanrılarla ilgili yerleşik düşünceleri tümüyle hiçe saydığı *Tanrılar Üzerine* adlı bir kitap yazmıştır. Phaleronlu Demotrios onu kurtarmış olmasa areopag'da (halk mahkemesi) yargılan-

masına az kalmıştır. Amphikrates onun baldıran zehiri içmeye mahkûm edildiğini söyler. (Laertios, 2002: 99, 104) Aynı suçlamaya maruz kalan bir diğer Kyrene okulu temsilcisi de Stilpon adlı filozoftur. Onu dinsizlikle suçlayan soru ise şudur: “Pheidias’ın Athenası bir tanrı mıdır sorusuna karşısındaki evet demesi üzerine Stilpon’un ama bu Zeus’un değil Pheidias’ın Athena’sı itirazı ve öyleyse Zeus’tan değilse, Tanrı değil çıkarımıdır.” Stilpon bu nedenle mahkemeye çıkarılmış, mahkemede düşüncelerinde ısrar edip, Athena’nın Tanrı değil tanrıça olduğunu ve tanrıların erkek olduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme ise onun derhal kentten ayrılmasını kararlaştırmıştır. (Laertios, 2002: 109-110)

Theodoros’un öğrencisi ve onun öğretilerini dinledikten sonra tanrı tanımaz olan bir diğer düşünür de Bion’dur. Onunla ilgili şöyle denmektedir. “Dost toplantılarında, Theodoros’tan öğrendiği gibi, çoğunlukla tanrı tanımaz tavırlar takınırdı. Daha sonra hastalanınca, Khalkis’te anlatıldığı üzere muska takmaya ve dine karşı söylediği sözleri geri almaya razı oldu” (Laertios, 2002: 198) Laertios onun durumunu ironik bir şiirle anlatmıştır.

Duyuyoruz ki, İskit toprağı Borysthenes’in yetiştirdiği Bion, tanrıların gerçekte var olmadığını söylüyor.

Bu görüşünden şaşmasaydı ‘istediği gibi düşünür: Yanlış bir düşünce, ama o öyle düşünüyor’ demek doğru olurdu.

Oysa şimdi uzun süren bir hastalığa yakalanıp ölmekten korkmaya başlayınca, bu tanrıların var olmadığını söyleyen adam, bu tapınağa bile dönüp bakmamış olan adam, tanrılara kurban kesen ne kadar insan varsa, hepsini alaya alan bu adam, ocak başlarında, sunaklarda ve masa üstlerinde duman, yağ ve tütsülerle tanrıların burnunu doldurmakla kalmadı, hata ettim eski suçlarımı bağışlayın demekle kalmadı, tılsım için boynunu yaşlı kadına yavaşça uzattı.

Kösele şeritlerle kollarını inançla bağladı, kapının üstüne beyaz diken ve defne dalı astı, ölmektense her türlü hizmete hazırды.

Aptal! Çünkü tanrısal iyiliğin herhangi bir bedel karşılığı olmasını istiyordu, sanki tanrılar Bion inandığı zaman var olabiliyormuş gibi. Akli başına geldi ama boşuna: bu salak baştan sona kömür olunca, ellerini uzatıp “selam” dedi “selam Pluton”. (Laertios, 2002: 198-199)

Burada karşımıza ilginç bir karşılaştırmayı kendimize söz konusu edebiliriz. İnançlarımıza veya inandığımızı iddia ettiğimiz değerlere ne

kadar aidiz. İnanç ve inançsızlığımızı ne kadar devam ettiriyoruz ve ne kadar tutarlı davranıyoruz. Bu konuda karşılaştıracığımız kişiler ise Sokrates ve Bion karakteri olabilir. Sokrates dinsizlik suçlamasına rağmen düşüncelerinin arkasında durmuş ve sonuna kadar gitmiş ve onurlu şekilde ölümü karşılamıştır. (Platon, 2012:117ab; Platon, 2008: 41a-42a) Bion ise ilk fırsatta yok dediği tanrılara inanmış ve değerlerinden vazgeçerek tutarsız davranmıştır. Bu tutarsızlığı da Laertios açıkça vurgulamıştır.

3.4. Ksenophanes ve Dinsizlikle Suçlanması

Söylemleriyle dinsizlik suçlamasına maruz kalan bir diğer filozof ise Anadolu'nun batı kıyısındaki Kolophon kentinden Ksenophanes olmuştur. O, Hesiodos ve Homeros'un tanrılar hakkında söyledikleriyle alay eden dize, elegeia ve iambler yazmıştır ve sürgün edilmiştir. O, tanrılar hakkında şöyle der: "Tanrı'nın özü küre biçimlidir ve insana benzer hiçbir yanı yoktur; baştan aşağı göz, baştan aşağı kulaktır, ama soluk almaz; tümünden akıldır, düşüncedir ve sonsuzdur. Var olan her şeyin elbet yok olacağını ve ruhun soluk olduğunu ilk gösteren odur." (Laertios,2002: 428)

Tek bir tanrı, tanrılar ve insanlar arasında en ulu,
 Ne kılıkça insanlara benzeyen ne de düşünmece
 Hepsini tanrılara yüklediler Homeros ile Hesiodos
 Ne kadar ayıp ve kusur varsa insanlar yanında:
 Çalma, zina etme ve birbirini kandırma
 Fakat ölümlüler doğduğunu sanıyorlar tanrıların
 Ve kendileri gibi giyimleri sesleri ve şekilleri olduğunu
 Elleri olsaydı öküzlerin atların ve aslanların
 Yahut resim yapabilselerdi insanlar gibi
 Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer
 Tanrı resimleri çizerler ve vücutlar yaparlardı
 Her biri kendinin şekli nasıl ise ona göre. (Kranz, 1988: 53)

Yukarıda dinsizlik suçlanmasına neden olan düşünceleri ile o, mitos'un epos'un Tanrı tasavvuruna başkaldırır. Bu şiirlerde geçen insan kılıklı oluşuma, tanrılara ahlaksızlık yüklenmesine karşı çıkarak antropomorfist Tanrı anlayışını eleştirir. Aynı zaman da Tanrı'yı soyutlar ve tek-

ler. Bir nevi monoteizmi öngörür ve Aristoteles'i önceler. Platon da ideal devletinde şairleri eleştirir, Homeros ve Hesiodos'u tanrıları şiirlerde yanlış aktarmak, onlara tanrılarda olmayacak vasıflar yüklemekle suçlar. Bu sebeplerle devletinde şairlere yer vermez ve şiirin gençlerin ahlakını bozacağını düşünür. (Platon, 2000: 377cd) Görüleceği üzere Platon'un mitik Yunan dininin anlattığı Tanrı anlayışına getirdiği eleştiri ile Ksenophanes'in getirdiği şekilci, antropomorfist eleştiri özdeş görünmektedir. Ancak Platon, Ksenophanes gibi dinsizlik suçlamasına tabi tutulmamıştır. Hatta Platon, ideal devlet tasarımı yaptığı *Yasalar (Nomoi)* adlı eserinde Atina demokrasisindeki gibi, toplumun yerleşik dini kurallarına uymayanlara ölüm cezası öngörür. (Platon, 1998: 908e) *Devlet* adlı eserindeki tanrılara yönelik geliştirdiği eleştiri toplumdaki gözardı etmesini döneminde yaşanan demokratik toleransla izah etmek mümkün gözükmemektedir.

3.5. Sofistler ve Dinsizlik Suçlaması

Bir diğer dinsizlik suçlaması getirilen düşünür ise felsefesinin temelini insanı koyan ve göreceliliği savunan sofist Protagoras'tır. (Platon, 1997:152a; Kranz, 1988: 194) O, bir eserinde yazdığı girişten dolayı dinsizlikle suçlanmış, ortaçağda engizisyon mahkemelerinin kararlarında ve uygulamalarında söz konusu olduğu gibi kitapları toplatılarak agorada yakılmıştır. O'nun dinsizlikle suçlanmasına neden olan *Tanrılar Üzerine Adli* eserindeki düşünceleri ise şudur.

Tanrılara gelince, onların ne var olduklarını, ne var olmadıklarını, ne de ne şekilde var olduklarını biliyorum, çünkü bu konuda bilgi edinmeyi engelleyen çok şey vardır: Onların duyularla algılanmamaları, insan hayatının kısalığı. (Kranz, 194; Arslan, 2000: 27)

Sofist olup tanrıları yadsıyan ve Tanrı düşüncesinin insanlardan geldiğini, bu düşüncüyü insanların kendisinin uydurduğunu açıkça ifade eden ancak nedeni belli olmayan bir şekilde dinsizlikle suçlanmayan bir diğer sofist ise Prodikos'tur. Prodikos Sokrates'in çağdaşı olup onun tartışmalarında yer almış ve ondan birkaç yıl sonra ölmüştür. Prodikos'un düşüncelerine bakarsak dinsizlikle suçlanması olağan görünmesine rağmen suçlanmamıştır. Onun farklı bir polisten olması ve elçilik görevi ile orada bulunması buna sebep olmuş olabilir. Ancak Protagoras farklı polis'ten olmasına rağmen dinsizlikle suçlanmış ve Atina'dan sürgün edilmiştir.

Bütün olgular belki de bize şu sonucu vermektedir. Prodikos, Protagoras ve Sokrates'in çağdaş olmalarına rağmen halk tarafından farklı uygulamaya tabi tutulmaları, dinsizlik cezasının eşit uygulanmadığı ve subjektifliğe kaçarak kişiye özel uygulamalara sebebiyet verdiğidir. Aşağıda verdiğimiz düşüncelerine bakacak olursak açık bir din ve Tanrı eleştirisi göze çarpmaktadır. O şöyle der:

Güneş, ay, ırmaklar ve kaynaklar ve genel olarak hayatımıza yardımı dokunan ne varsa, yararları yüzünden eskilere Tanrı olarak görünmüşler ve bunun için ekmeğe Demeter, şaraba Dionysos suya Poseidon, ateşe Hephaistos gözü ile bakılmış ve bu işe yarayan şeylerin her biri böyle olmuştur.

İlk olarak kurnaz düşünceli adamın biri,

Tanrı korkusunu insanlara buldu,

Korkutacak bir şey bulunsun diye. (Kranz, 1988: 204-206)

3.6. Aristoteles'in Dinsizlikle Suçlanması

Atina'da dinsizlik suçlaması ile baş başa kalan bir diğer kişi ise Platon'un öğrencisi ve Lise'nin kurucusu olan Aristoteles olmuştur. İskender'in 323 yılında ölümü ile Atina bir kez daha Makedonya düşmanı duyguların merkezi olur. Aristoteles'in Makedonya ile kurduğu ilişkiler onu Atinalıların gözünde şüpheli kılar. Platoncu ve İskratesçi okulların düşmanlıklarının, kendisine karşı duyulan politik duygularla işbirliği yapmış olmaları da mümkündür. (Ross, 2011: 25) Demophilos Hermias'a ilahi yazdığı ve mezar taşı yazısına dayanan dinsizlik suçlamasıyla Aristoteles'i mahkemeye vermiş, o da okulun yönetimini Theophrastos'a bırakarak Khalkis'e kaçmıştır.

Demeter gizemlerinin rahibi bir gün

Aristoteles'i dinsizlikle suçlamaya kalktı,

Ama o, boğanotu içerek kurtuldu elinden onun,

Bu da boğuşmadan haksız suçlamaların üstesinden gelmenin bir yoluydu. (Laertios, 2002: 212)

Aristoteles okulunun başına geçen öğrencilerinden olan Theophrastos da dinsizlikle suçlanmış, Agonides onu mahkemeye vermiş ve mahkûm ettirmeye çalışmıştır. (Laertios, 2002: 224)

Yunanlılarda yukarıda ifade edilen düşünürlerin yanında toplumda

diğer gruplara da benzer suçlamalar yöneltilmiş, başına ödül konmuş Me-
loslu şair Diagoras, tarajedi yazarları Aiskhylos ve Euripides de dinsizlikle
suçlanmışlardır. (Lange, 30); (Bayet, 14-15)

Sonuç

Yunan düşüncesinde düşüncenin ilk oluşum evresinde doğa, evren ve
insan araştırması, teolojik yani Tanrı temelli yapılmıştır. İnsanın kendi
varlığını sorgulaması mitsel hikâyelere dayandırılmıştır. Bu noktada Yu-
nan tanrıları henoteist bir sudur içinde oluşumunu tamamlamış, insanın
onları algılaması antropomorfist (insan biçimci) olmuştur. Ne zaman ki
insan doğanın arkhesi nedir? diye sormuş mitsel düşünceye ilk itiraz da bu
soruyla başlamıştır. Bu soruya verilen cevaplarla, Mitik ve epik destanlar-
daki Tanrı ve din sorgulaması toplumun inançlarını sarsmıştır. İnanç sor-
gulamasına Atina-Sparta Yunan-Pers savaşlarının getirdiği sosyal yıkım ve
ekonomik hoşnutsuzluklar eklenince dinsizlik suçlaması yeni bir boyut
kazanarak kanuni bir suçlama ve cezalandırma yöntemi olmuştur.

Dinsizlik suçlaması resmi bir suçlama haline gelince siyasal olarak ha-
sım olanlar suçlamaya sarılarak birbirlerini dinsizlikle suçlamışlar ve yargı-
latmışlardır. Suçlama ise kötü sonuçlar vermiştir. Sokrates ölüm cezası
aldığı için baldıran zehiri içerek Atinalılarca öldürülmüş, Anaksagoras,
Stilpon, Ksenophanes, Aristoteles vb. filozoflar da sürgün cezası almışlar-
dır. Ancak açıkça şunu söyleyebilmek mümkün gözükmemektedir. Dinsizlik
suçlaması yapılanların içinde buldukları durum, Tanrı hakkında Yunan
toplumunun kazanım haline getirdiği kolektif şura başkaldırısıdır.

Kaynaklar

- Aristophanes (1957). *Bulutlar* (çev. A. S. Delilbaşı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı
Yayınları.
- Aristophanes (2006). *Kurbağalar* (çev. E. Kayalar). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Aristophanes (2013). *Eşek Arıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar* (çev. A. Erhat &
S. Eyuboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristoteles (2005). *Atinalıların Devleti* (çev. F. Akderin). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aristoteles (1996). *Metafizik* (çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Arslan, A. (2010). *İlkçağ Felsefesi Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul
Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Arslan, A. (2011). *İlkçağ Felsefesi Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayet, A. (2004). *Dine Karşı Düşünce Tarihi* (çev. C. Süreya). İstanbul: Broy Yayınları.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı II* (çev. K. Kurtgözü). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Cartledge, P. (2013). *Pratikte Antik Yunan Siyasi Düşüncesi* (çev. K. Tanrıyar). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dzielska, M. (1999). *İskenderiyeli Hypatia* (çev. G. Deniz). İstanbul: Berfin Yayınları.
- Freeman, C. (2013). *Mısır, Yunan ve Roma* (çev. S. K. Angı). Ankara: Dost Kitabevi.
- Friedell, E. (2011). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (çev. N. Aça). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gökberk, M. (2004). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Guthrie, W. K. (1988). *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (çev. A. Cevizci). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Hesiodos (1977). *Tanrıların Doğuşu: Thegonia* (çev. S. Eyuboğlu & A. Erhat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Homeros (1978). *Odyseia* (çev. A. Erhat & A. Kadir). İstanbul: Sander Yayınları.
- Homeros (2014). *İlyada* (çev. A. Erhat & A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2009) *İroni Kavramı, Sokrates'e Yoğun Göndermelerle* (çev. S. Okur). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Laertios, D. (2002). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (çev. C. Şentuna). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lange, F. A. (1998). *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi* (çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Nietzsche, F. (2011). *Putların Alacakaranlığı* (çev. S. Erfindık). İzmir: İlya Yayınevi.
- Platon (1997). *Theaitetos* (çev. M. Gökberk). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Platon (1998). *Yasalar* (çev. C. Şentuna & S. Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon (2000). *Devlet* (çev. S. Eyuboğlu & M. A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş

Bankası Kültür Yayınları.

- Platon (2008). *Sokrates'in Savunması* (çev. A. Cevizci). Bursa: Sentez Yayınları.
- Platon (2012). *Phaidon: Ruh Üzerine* (çev. N. Kalaycı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles* (çev. A. Arslan vd.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Taylor, C. (2002). *Sokrates* (çev. C. Atilla). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Thukydides, (1972). *Peloponnesoslularla Atinaluların Savaşı I-II* (çev. Halil Demircioğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Thomson, G. (1988). *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler: İlk Filozoflar* (çev. M. H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.
- Kranz, W. (1988). *Antik Felsefe* (çev. S. Y. Baydur). Ankara: Sosyal Yayınlar.

Öz: Yunan düşüncesinde dinsizlik suçlaması sık karşılaşılan bir olaydır. Düşüncenin bakışının doğa düşüncesine yönelmesi ile mitsel düşünce bırakılarak rasyonel olarak doğa temellendirilmek istenmiştir. Bu andan itibaren de filozofların düşüncelerine dinsizlik suçlaması yöneltilmiştir. Dinsizlik suçlamasının içeriğini ise Yunan tanrılarını eleştirmek oluşturur. Eleştirinin temelinde doğa araştırmalarında karşılaştığımız fizik anlayışı ya da teolojik nedenler ön plandadır. Mitsel tanrılarını eleştirmenin kanunen suç sayılması ile de Protagoras, Sokrates, Aristoteles vb. filozoflar dinsizlikle suçlanmış ve kanunen cezalandırılmıştır. Yunan-Pers, Atina-Sparta savaşlarının getirdiği sosyal ve ekonomik huzursuzluklar toplumda çözümlere sebep olmuştur. Bu bağlamda gelişen sosyal ve siyasal olaylar dinsizlik suçlamasının arka planındaki en temel olgu olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yunan düşüncesi, din, dinsizlik suçlaması, Tanrı, tanrıtanımazlık, Atina.

